

הואיל משה

חג הפסח
שנת תשפ"ד

הרב יצחק מאטצען
מח"ס הואיל משה וש"א

ובספר דרש משה (פרשת חיי שרה דף ל"ז:) כתב, דהמ"ד דס"ל דשכר מצוה בהאי עלמא ליכא, ע"כ דס"ל דיש מיתה בלא חטא, דאי ס"ל אין מיתה בלא חטא, א"כ מי שלא חטא דבודאי לא ימות, ואימתי יותן לו שכרו כיון דבהאי עלמא ליכא שכר, וע"כ דס"ל דיש מיתה בלא חטא, משא"כ המ"ד דס"ל אין מיתה בלא חטא סובר דשכר מצוה בהאי עלמא איכא, ומי שלא חטא אשר לא ימות, יותן לו שכרו בהאי עלמא עכ"ד.

ובספר חלק שמעון ערך עריות (דף ע"ה) הביא מתיקוני זוהר על המשנה במסכת אבות (פרק ה' משנה ט"ז) כל מחלוקת שהיא לשם שמים סופה להתקיים וז"ל, ודא מחלוקת לשם שמים כגון רחל ולאח, דדא בעא לאתחברא בבעלה ודא בעא לאתחברא בבעלה, ונטיל לון יעקב וקשיר לון ביה לתרווייהו, בגין דהוה קא מחשבת לאח בלבה אם יעקב נטל לאחתי נטיל לי עשו חייבא, והכי קא חשיבת רחל כגוונא דא, בגין דא קוב"ה יהיב לון ליעקב תרווייהו ושזיב לון מההוא חייבא ואתחברו בצדיקא עכ"ל.

נמצא שיש ליעקב תירוץ על נשיאת שתי אחיות מאחר שכל אחת רצתה לעשות רצון קונה ולהזדווג בצדיק ולא ברשע, והוי מחלוקת שהיא לשם שמים ונתקיימה בסופו ונטל יעקב את שתיהן, דמאי הוי להו למיעביד, ליבטלו מפו"ר ולא להנשא לעשו וגם לא ליעקב, לא תוהו בראה אלא לשבת יצרה, וא"כ מחוייבין הם בפו"ר, ולעשו לא היה אפשר להו להנשא ולכך נשאם יעקב, ואע"ג דאין אומרים לאדם חטא בשביל שיזכה חבירך, אמנם בשביל מצוה רבה שאני כמ"ש התוס' במסכת שבת (דף ד.) ד"ה וכי אומרים, ולכן היה מותר ליעקב לנשאם יחד השתי אחיות.

ואיתא במסכת יבמות (דף ס"ה:) האיש מצווה על פו"ר אבל לא האשה, ר' יוחנן בן ברוקה אומר על שניהם הוא אומר ויברך אותם אלקים ויאמר להם פרו ורבו עיי"ש, וכל זה לא שייך אלא אי ס"ל שגם האשה חייבת בפו"ר, אבל אי ס"ל דאשה אינה חייבת בפו"ר אז יעקב שלא כדן עשה בנשיאת שתי אחיות, דלא הוי מצוה רבה אצלם מאחר שאינם מחוייבים, ואם יעקב נטל האחת היה להשנית להבטל ולא להנשא לא ליעקב ולא לעשו עכ"ד.

והטעם דנשים פטורות מעשה דפו"ר, כתב בספר משך חכמה פרשת נח (ט-י), כי משפטי ה' ודרכיו דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום, ולא עמסה על הישראלי מה שאין ביכולת הגוף לקבל, ומכל דבר האסור לא מנעה התורה בסוגה ההיתר, כדאיתא

עבדים היינו לפרעה במצרים. ואיתא במדרש שוחר טוב (מזמור י') עה"פ בגאות רשע ידלק עני וגו', א"ר חנין, אמר הקב"ה לשבטים, אתם מכרתם את יוסף, חייכם שאתם אומרים בכל שנה ושנה עבדים היינו לפרעה במצרים ע"כ, והוא פלאי.

והנבס"ד, עפ"מ"כ במשכיל דוד לפרש הא דיוסף דיבר על אחיו שחשודים על עריות ונותנים עיניהם בבנות הארץ, דח"ו לפרש כפשוטן, אלא דפליגי בפלוגתת תרי רבנן במסכת ע"ז (דף י"ז), דאיתא שם, ר' חנינא ור' יונתן הוו קאזלי באורחא, מטו להנהו תרי שבילי, חד פצי אפיתחא דעכו"ם (פתוח לפתח עבודת כוכבים), וחד פצי אפיתחא דבי זונות, אמר ליה חד לחבריה, ניזול אפיתחא דעבודת כוכבים דנכיס יצריה (נשחט יצרא ולא ניזול אפיתחא דבי זונות שלא ישלוט בנו יצר הרע), א"ל אידך ניזול אפיתחא דבי זונות ונכפייה ליצרן ונקבל אגרא עיי"ש, ויוסף סבר כמ"ד דאין לילך לאותן מקומות, ולכן דיבר עליהם עכ"ד.

והמפ' הקשו על הא דאמרו ונקבל אגרא, פשיטא, דהלא אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה כדאיתא במסכת פסחים (דף ק"ה.), ובספר עונג חיים לשבת (אות ס"ה) הביא מה ששמע ליישב, דאיתא במסכת קידושין (דף ל"ט:) דשכר מצוה בהאי עלמא ליכא, וכתב בספר בכור שור עמ"ס ב"ב (דף ט"ו) להסביר זאת, משום דכל התורה נאמרה על תנאי אם בחקותי תלכו ואם בחקותי תמאסו, וכיון דהמבטל מצות עשה אין לו עונש מיתה ומלקות בעולם הזה, לכן גם שכר מצות עשה ליכא בעולם הזה, ואיתא במסכת קידושין (סו), ישב ולא עבר עבירה נותנים לו שכר כאלו עשה מצוה כשבא דבר עבירה לידו, וכיון דעל העבירה איכא עונש מיתה ומלקות בעולם הזה, ממילא כשלא עבר על העבירה בדין הוא שיטול שכר ג"כ בעולם הזה, וזהו שחידש לומר ניזול אפתחא דבי זונות ונכפייה ליצרן ונקבל אגרא, ר"ל שיקבלו שכר בהאי עלמא משום שיבא דבר עבירה לידם ויפרשו ממנה עכ"ד עיי"ש.

ולפי"ז י"ל דפליגי בזה, דיוסף ס"ל שכר מצוה בהאי עלמא איכא, ולכן לא מצא זכות על אחיו שהולכים אפיתחא דבי זונות, בכונתם לקבל שכר, כיון דבלא"ה איכא שכר בהאי עלמא, ולכן דיבר עליהם סרה.

משא"כ השבטים ס"ל שכר מצוה בהאי עלמא ליכא, ורק אם בא דבר עבירה לידו ואינו עובר על העבירה, בדין הוא שיטול שכרו בעוה"ז, ולכן ס"ל דמותר לילך אפיתחא דבי זונות כדי לקבל שכר בהאי עלמא.

אך לפימש"כ בספר אור תורה פרשת לך (אות מ"ט) גבי אברהם שנשא את הגר, דאצ"ל דמסתמא שחררה, דאף אם לא שחררה מ"מ כיון דעדיין לא קיים מצות פו"ר, אמרינן דאתי עשה דפו"ר ודחי הל"ת דלא יהיה קדש, ה"נ י"ל גבי יעקב דלא שחררם ונשא את השפחות משום דאמרינן עשה דוחה ל"ת עיי"ש.

אך י"ל, לפי"מ דאיתא בקידושין (ל"ז), בשלמא למ"ד מושבות כל מקום שאתם יושבים משמע (ומושב דכתיב גבי חדש לאו לירושה וישיבה אתא), היינו דכתיב ויאכלו מעבור הארץ ממחרת הפסח, ממחרת הפסח אכול מעיקרא לא אכול, אלמא אקרוי עומר והדר אכול עיי"ש, וכתבו התוס' (ד"ה אקרוי), בירושלמי מקשה למה לא אכלו מצה מחדש, יבוא עשה דבערב תאכלו מצות וידחה ל"ת דחדש, ומתוך דאין עשה דקודם הדיבור דוחה ל"ת שלאחר הדיבור עיי"ש, ולפי"ז לא אמרינן דעשה דפו"ר דהוא עשה דקודם הדיבור, דוחה הלאו דלא יהיה קדש דהוא ל"ת שלאחר הדיבור, ועכצ"ל דיעקב שחרר את השפחות.

ובשו"ת יד אליהו מקשה מהא דביבמות (ה) רוצה הגמ' ללמוד דעדל"ת שיש בו כרת מפסח ומילה ותמיד שהם דוחין לא תעשה דשבת שיש בה כרת, ופריך מה להניי שכן ישנן לפני הדיבור (דפסח ומילה הוי לפני הדיבור, וגם מצוות הקרבת תמיד מבואר במסכת חגיגה (דף ו) דהיה לפני הדיבור), משמע דעשה דלפני הדיבור חמור, ובירושלמי משמע דקל, ועכצ"ל דהש"ס דילן פליג אירושלמי וס"ל לתלמודא דידן דעשה דקודם הדיבור עדיפא לענין דחית לא תעשה עיי"ש, ולפי"ז י"ל דיעקב לא שחרר את השפחות.

ובס' בית האוצר (ח"א כלל א' אות ד) כתב, דהנה יש לחקור בענין מצוות התורה אם ניתנו דייקא בפעם אחת בסניי, וכל מה שאנו מחוייבים בקיום המצוות הוא רק מכח קבלת התורה בסניי, או דמתן תורה לא היה רק בפעם אחת בסניי, אלא כבר מזמן האבות התחילה נתינת התורה, שלאברהם נמסרה מצוות מילה וליעקב גיד הנשה ובמצרים מצוות הפסח וכדומה, ומאז כבר אנחנו מחוייבים בהנך מצוות עוד מלפני מ"ת בסניי, וכמו כן נמשך נתינת התורה כל המ' שנה שהיו ישראל במדבר עד פטירת משרע"ה, והאריך דדבר זה תליא בפלוגתא דתנאי ואמוראי.

וכתב דבכך תליא אם עשה דקודם הדיבור דוחה ל"ת שלאחר הדיבור, דאם המצוות שנאמרו קודם הדיבור ניתנו בגדר מתן תורה א"כ אין שום סברא לחלק בין המצוות, משא"כ אם כל חיוב שמירת התורה והמצוות רק מפאת שניתנו לנו במתן תורה בסניי, א"כ י"ל דעשה דקודם הדיבור אין דוחה ל"ת שלאחר הדיבור.

וכתב עוד שם, דכל זה תליא אי האבות קודם מתן תורה היה דינם כב"ג או כישראל, דאי היה דינם כישראל, א"כ היה התחלת נתינת התורה כבר מאברהם אבינו, ולפי"ז י"ל דגם עשה דקודם הדיבור דוחה ל"ת, משא"כ אי נימא דהיה להם עד מתן תורה דינם כב"ג, א"כ נתינת התורה היתה רק בסניי, ועשה דקודם הדיבור אינו דוחה ל"ת עיי"ש, וכ"כ בספר מאיר עיני חכמים מהדר"ק (סי' כ"ח) עיי"ש.

במסכת חולין (ק"ט), ומשום זה לא מצאנו מצוה להתענות רק יום אחד בשנה וקודם הזהירה וחייבה לאכול וכו', וא"כ נשים שמסתכנות בעיבור ולידה, ומשום זה אמרו מיתה גבי נשים שכיחא, כמ"ש התוס' בכתובות (דף פ"ג) ד"ה מיתה שכיחא, ע"כ לא גזרה התורה לצוות ולרבות על האשה וכו' עיי"ש, וסברת המ"ד דס"ל דנשים מצוות על פו"ר, כתב בס' כתנת תשב"ץ פ' נח (דף ל"ח) משום דס"ל אין מיתה בלא חטא, דעל שלש עבירות נשים מתות בשעת לידתן, ויש לה להשמר מלחטוא בהן, ואז בטוחה בלידה ואין לפחד כלל עיי"ש.

ומצינו גבי יצחק שקיים את גזירת כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, והתחיל הגלות אצלו אף בשבתו בארץ ישראל, כמש"כ רש"י לך (פרשה ט"ז-י"ג) עה"פ כי גר יהיה זרעך, דחשבינן הגלות מלידת יצחק, ומשנולד יצחק עד שישראל יצאו ממצרים הוה ארבע מאות שנה עיי"ש, וכן בפרשת בא (פרשה י"ב-ט) עה"פ ומושב בני ישראל וגו', כתב רש"י וז"ל, אשר ישבו במצרים, אחר שאר הישיבות שישבו גרים בארץ לא להם, שלשים שנה וארבע מאות שנה, בין הכל משנולד יצחק עד עכשיו היו ארבע מאות שנה וכו' עיי"ש, ולפי"ז צ"ב דלמה אצל יעקב לא היה די בזה שיגור בארץ שאינו שלו בהיותו בארץ ישראל, ואמאי הוצרך לירד מצרימה, וכתב בספר נחמות ציון (דף ו), שנגרם לו כן מחמת החטא שנשא שתי אחיות בחייהן עיי"ש.

ובזה יבואר המדרש, אתם מכרתם את יוסף דס"ל דמותר לילך אפתחא דזונות כדי לקבל שכר, ומינה דס"ל שכר מצוה בהאי עלמא ליכא, ויש מיתה בלא חטא, ולפי"ז ס"ל דנשים פטורות ממצות פו"ר, ולפי"ז עשה יעקב שלא כדין בנשיאת שתי אחיות, ולכן, חייכם שאתם אומרים עבדים היינו לפרעה במצרים, דמחמת החטא דשתי אחיות הוצרך יעקב לירד מצרימה, לקיים הגזירה כי גר יהיה זרעך, ולא היה די במה שיגור בארץ שאינו שלו בהיותו בארץ ישראל, כמו שמצינו גבי יצחק שהתחיל הגלות אצלו אף בהיותו בארץ ישראל ודרו"ק.

ב) עוי"ל, עפימש"כ בספר יציב פתגם (פרשת וישב) לפרש הקרא ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם, דיש לבאר מחלוקת יוסף עם אחיו במה שהיו מזולזלים בבני השפחות לקרותם עבדים, דהנה המהרש"א בח"א במסכת יבמות (דף ק) כתב, דהא דנשא אברהם את הגר שהיתה שפחה ואסורה לו, משום דממילא נשתחררה כדין הנושא שפחתו, לדעת הסוברים ביר"ד (סי' רס"ז ס"ט) דהבא על שפחתו נשתחררה, דחזקה אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות ומסתמא שחררה, ושכן צריך לומר גבי יעקב שנשא שפחת רחל ולא עיי"ש, ולכן כיון שבהכרח צ"ל שנשתחררו השפחות, ע"כ הוכיח יוסף את אחיו שהיו מזולזלים בהם לקרותם עבדים, וזהו מ"ש הכתוב ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם דייקא, שדבתם שהם קורים להם עבדים הוי רעה אל אביהם, דכיון דס"ל שלא נשתחררו א"כ ח"ו עבר אביהם באיסור נישואי שפחה.

ובספר פרשת דרכים (דברים א) כתב, **זוה דא"י הוה מוחזקת מאבותינו או לא, תליא אם היה להאבות קודם מתן תורה דין ב"נ או ישראל, דאיתא בב"ב (פ), תניא, הלך בה לארכה ולרחבה קנה מקום הילוכו דברי ר' אליעזר וכו', מאי טעמא דר' אליעזר, דכתיב קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה עיי"ש, הרי שזכה אברהם בנחלת הארץ על ידי שהלך בה, והרי הא דהילוך קונה הוא מדין חזקה, והרמב"ם פסק בהל' מכירה (פ"א ה"י) דעכו"ם אינו קונה בחזקה עיי"ש, ומעתה אי נימא דהיה לו לאאע"ה דין ישראל אז י"ל דקנה בחזקה דהילוך, וארץ ישראל מוחזקת מאבותינו, אבל אם היה לו דין ב"נ הרי ב"נ אינו קונה בחזקה, ואז ס"ל דא"י אינו מוחזקת מאבותינו עכ"ד.**

ומעתה מבואר המדרש, אתם מכרתם את אחיכם, דס"ל דיעקב לא שחרר את השפחות, אלא דנשא אותם מכח עשה דוחה ל"ת, ומינה דס"ל דעשה דקודם הדיבור דוחה לל"ת שלאחר הדיבור, ומעתה ע"כ דהיה להם דין ישראל קודם מ"ת, וארץ ישראל מוחזקת מאבותינו, ולפי"ז לא היה די בזה לקיים הגלות בהיותו בארץ ישראל, והוצרכו לילך למצרים לקיים הגזירה כי גר יהיה זרעך, ולכן חייכם שאתם אומרים עבדים היינו לפרעה במצרים ודו"ק.

***

אמר רבי אלעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא שנאמר למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך ימי חיך הימים כל ימי חיך הלילות וחכמים אומרים ימי חיך העולם הזה כל ימי חיך להביא לימות המשיח:

ודקדקו המפ' דבשלמא אם היה בן שבעים שנה ממש, היינו רבותא דקתני ולא זכיתי, אבל מכיון דבאמת היה בן י"ח ורק שנעשה לו נס והיה כבן שבעים, א"כ מאי רבותא איכא שלא זכה וניצח את חבריו כיון דרך בשנים הוה עכ"ק.

והנבס"ד, דהנה בענין נשיאות רבי אלעזר בן עזריה מספר לנו הגמרא במסכת ברכות (דף כ"ז:) גופא דעובדא היכי הוי, דר' יהושע אמר דתפלת ערבית רשות, וחלק עליו רבן גמליאל ואמר דתפלת ערבית חובה, ואחרי שציעריה רבן גמליאל לרבי יהושע על זה, העבירו אותו מנשיאותו, ואוקמי לראב"ע נשיא, ונעשה לו נס שאהדרו ליה תמני סרי דרי חירותא, והיינו דקאמר ראב"ע הרי אני כבן שבעים שנה עיי"ש.

וכתב בספר מאור הקטן (פרשת שמות דף כ"ח: מדפ"ס), דכיון דאיתרחיש ליה ניסא לראב"ע בתמני סרי דרי חירותא, וקבל עליו הנשיאות והעבירו ר"ג מנשיאות, א"כ י"ל מן שמים הראו אות לר"ג דכשלא כדן ציער לר' יהושע בענין תפלת ערבית, כי הדין הוא עם ר' יהושע דתפלת ערבית רשות עכ"ד.

ולפי"ז י"ל דיעקב אבינו כל זמן שהיה בבית שם ועבר, לא היה ירא לנפשו מחמת עשו, כיון שהיה עוסק בתורה ומגינא ומצלא מן כל נזק, אבל אח"כ כשהלך משם לבית לבן, מורא עלה על ראשו פן יבוא עשו והכהו, ומאין יבוא עזרו, אעפ"י שהיה לו לתלות במעשיו הטובים, אפי"ה הא שחר מצוה בהאי עלמא ליכא, ולכן הלך ותיקן תפלת ערבית, ולא קבל על עצמו כחובה כי אם עשאו לתפלת רשות שלא יהא מחויב בה.

ומבואר בחידושי מהרש"א במסכת סוטה (דף י"ד.) ד"ה וא"ל הקב"ה, דמצוה שאינו מחויב בה שכרו בעולם הזה עיי"ש, וא"כ יש שכר לפעולתו עבור תפלת ערבית בעוה"ז, ובזה ינצל מכל רע גם בעוה"ז, וכאשר מתחלה קבל עליו יעקב לתפלת רשות, כן גם עתה הלכה שהיא רשות כמו שהיתה תחילת התקנה עכ"ד.

ואמנם כ"ז א"ש אי ס"ל שכר מצוה בהאי עלמא ליכא, רק במצוה שאינו מחויב בה מקבל שכר בהאי עלמא, שפיר י"ל דיעקב תיקן לתפלת ערבית שהיא רשות, כדי שעיי"ז יקבל שכר בהאי עלמא, משא"כ אי ס"ל שכר מצוה בהאי עלמא איכא לא שייך כל הנ"ל.

ובמשכיל דוד כתב לפרש הא דיוסף דיבר על אחיו שחשודים על עריות ונותנים עיניהם בבנות הארץ, דח"ו לפרש כפשוטן, אלא דפליגי בפלוגתת תרי רבנן במסכת ע"ז (דף י"ז.) דאיתא שם, ר' חנינא ור' יונתן הוו קאזלי באורחא, מטו להנהו תרי שבילי, חד פצי אפיתחא דעכו"ם (פתוח לפתח עבודת כוכבים), וחד פצי אפיתחא דבי זונות, אמר ליה חד לחבריה, ניזיל אפיתחא דעבודת כוכבים דנכיס יצריה (נשחט יצרא ולא ניזול אפיתחא דבי זונות שלא ישלוט בנו יצר הרע), א"ל אידך ניזול אפיתחא דבי זונות ונכפייה ליצרן ונקבל אגרא עיי"ש, ויוסף סבר כמ"ד דאין לילך לאותן מקומות, ולכן דיבר עליהם עכ"ד.

והמפ' הקשו על הא דאמרו ונקבל אגרא, פשיטא, דהלא אין הקב"ה מקפח שכר כל בריה כדאיתא במסכת פסחים (דף ק"ח.), ובספר עונג חיים לשבת (אות ס"ה) הביא מה ששמע ליישב, דאיתא במסכת קידושין (דף ל"ט:) דשכר מצוה בהאי עלמא ליכא, וכתב בספר בכור שור עמ"ס ב"ב (דף ט"ו.) להסביר זאת, משום דכל התורה נאמרה על תנאי אם בחקותי תלכו ואם בחקותי תמאסו, וכיון דהמבטל מצות עשה אין לו עונש מיתה ומלקות בעולם הזה, לכן גם שכר מצות עשה ליכא בעולם הזה.

ומבואר במסכת קידושין (ע"ט), ישב ולא עבר עבירה נותנים לו שכר כאלו עשה מצוה כשכא דבר עבירה לידו, וכיון דעל העבירה איכא עונש מיתה ומלקות בעולם הזה, ממילא כשלא עבר על העבירה בדין הוא שיטול שכר ג"כ בעולם הזה, וזהו שחידש לומר ניוול אפתחא דבי זונות ונכפייה ליצרן ונקבל אגרא, ר"ל שיקבלו שכר בהאי עולמא משום שיבא דבר עבירה לידם ויפרשו ממנה עכ"ד עיי"ש.

ולפי"ז י"ל דפליגי בזה, דיוסף ס"ל שכר מצוה בהאי עולמא איכא, ולכן לא מצא זכות על אחיו שהולכים אפיתחא דבי זונות, בכוננתם לקבל שכר, כיון דבלא"ה איכא שכר בהאי עולמא, ולכן דיבר עליהם סרה, משא"כ השבטים ס"ל שכר מצוה בהאי עולמא ליכא, ורק אם בא דבר עבירה לידו ואינו עובר על העבירה, בדין הוא שיטול שכרו בעוה"ז, ולכן ס"ל דמותר לילך אפיתחא דבי זונות כדי לקבל שכר בהאי עולמא.

וכתב בספר פני יהושע (ע"ט), דלכן ס"ל תפלת ערבית רשות, כיון דשקעה חמה שלא בעונתה, ומפני כן לא התפלל יעקב אבינו מנחה, והתפלל תפלת ערבית לתשלומין, וכיון דהיתה רק לתשלומין על כן נתקן תפלת ערבית רשות עכ"ד.

ונודע תמיהת המפרשים על מה שיצאו ישראל ממצרים אחר רד"ו שנים, הלא הגזירה היתה על ארבע מאות שנים, אך איתא במד"ר פ' בא (ט"ו-א), אמרו ישראל לפני הקב"ה רבון העולמים, ארבע מאות שנה אמרת לנו להשתעבד ועדיין לא שלמו, אמר להם כבר שלמו שנאמר (שה"ש ב"א) הנה הסתיו עבר, ופ"י ביפה תואר (ע"ט) דקושי השעבוד הדומה לסתיו השלים הגלות.

ואיתא במסכת שבת (דף ל"ב:), מפני מה בנינים מתים, פליגי בה ר' חייא בר אבא ור' יוסי, חד אמר בעון מזווה, וחד אמר בעון ביטול תורה, מ"ד בעון מזווה, ס"ל מקרא נדרש לפניו ולא לפני פניו [דכתיב בפרשת עקב (פרשה י"א-ב) וכתבתם על מזוזות ביתך, וכתוב (פסוק כ"א) למען ירבו ימיכם וימי בניכם, ומ"ד בעון ביטול תורה ס"ל מקרא נדרש לפניו ולפני פניו (דכתיב פסוק י"ט ולמדתם אותם את בניכם, וכתוב למען ירבו ימיכם) עיי"ש.

ואך איתא במסכת שבת (דף י"ג), אמר ר' חמא בן גוריא אמר רב, לעולם אל ישנה אדם בנו בין הבנים, שהרי בשביל משקל שני סלעים מילת שנתן יעקב ליוסף יותר משאר בניו, נתקנאו בו אחיו, ונתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים עיי"ש, וכתבו התוס' (ד"ה ה"ג), ואע"ג דבלא"ה נגזר דכתיב ועבדום וענו אותם, שמא לא היה נגזר עליהם עינוי כ"כ אלא ע"י זה עכ"ד, הרי דקושי השעבוד הוא בשביל חטא דמכירת יוסף, ולפי"ז ליכא למימר דקושי השעבוד השלים הזמן, אך אם נאמר דהשבטים צדקו במה שמכרו את יוסף, א"כ שוב נמצא דקושי השעבוד היה שלא כדין, ושפיר י"ל דהשלים הזמן.

ובספר תולדות ישראל (פרשת בשלח) כתב, דזה אי תפלת ערבית רשות תליא בפלוגתא הנ"ל, אי ס"ל מקרא נדרש לפניו ולפני פניו, או ס"ל מקרא נדרש לפניו ולא לפני פניו, דכתיב ויפגע במקום וילן שם כי בא השמש וגו', דאי ס"ל מקרא נדרש לפניו ולפני פניו, אז י"ל ויפגע במקום, היינו תפלת ערבית, והטעם כי בא השמש, אבל אי ס"ל מקרא נדרש רק לפניו, א"כ כי בא השמש לא קאי רק על וילן שם, ופ"י דמשום הכי וילן שם, כי בא השמש, דתלמיד חכם אסור לצאת יחידי בלילה עכ"ד.

ובבהגדה שמחת הרגל (פיסקא אראב"ע) כתב הטעם דמזכירין יציאת מצרים בלילות, דמבואר בפרקי דר"א (פרק מ"ח) דלכן יצאו בני ישראל ממצרים קודם הזמן, דלילות השלימו, דפרעה עבד בישראל גם בלילה עיי"ש, וכיון דלילות השלימו הזמן אז נכון להזכיר יציאת מצרים בלילה עיי"ש.

ואמנם לפימ"ש רשיז"ל פרשת לך (ט"ו-א) עה"פ כי גר יהיה זרעך, דחשבינן הגלות מלידת יצחק, ומשנולד יצחק עד שישראל יצאו ממצרים הוה ארבע מאות שנה עיי"ש, וכן בפרשת בא (פרשה י"ב-מ) עה"פ ומושב בני ישראל וגו', כתב רשיז"ל וז"ל, אשר ישבו במצרים אחר שאר הישיבות שישבו גרים בארץ לא להם, שלשים שנה וארבע מאות שנה, בין הכל משנולד יצחק עד עכשיו היו ארבע מאות שנה וכו' עיי"ש.

ובבהגדה שמחת הרגל (פיסקא אראב"ע) כתב הטעם דמזכירין יציאת מצרים בלילות, דמבואר בפרקי דר"א (פרק מ"ח) דלכן יצאו בני ישראל ממצרים קודם הזמן, דלילות השלימו, דפרעה עבד בישראל גם בלילה עיי"ש, וכיון דלילות השלימו הזמן אז נכון להזכיר יציאת מצרים בלילה עיי"ש, אך אי אמרינן דלכן יצאו ממצרים קודם הזמן משום דקושי השעבוד השלים הזמן, אז י"ל דא"צ להזכיר יציאת מצרים בלילות.

ובמדרש שוחר טוב (תהלים פרק י"ח) איתא, א"ר שמואל לפי שהיה הקב"ה מפתה את משה כל שבעת ימי הסנה שילך בשליחותו וכו', אמר להקב"ה, רבון העולמים, כבר חשבתי מה שאמרת לאברהם אבינו בבין הבתרים ועבדום וענו אותם ארבע מאות

ובזה יבואר דברי ראב"ע, דרצה לבאר למה לא עלתה בידו להוכיח שמזכירין יציאת מצרים בלילות, וע"ז הקדים לומר הרי אני כבן שבעים שנה, דנעשה לי נס דאהדרו לי תמני סרי דרי חיורתא, ולפי"ז מוכח דהסכימו מן השמים דתפלת ערבית רשות, ומינה דס"ל שכר מצוה בהאי עולמא ליכא, ומעתה הצדק הוא עם השבטים, וי"ל דקושי השעבוד השלים הזמן, ולא אמרינן דהלילות השלימו, ולכן ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא, דבלאו דרשת בן זומא ליכא שום מקור להזכיר יציאת מצרים בלילות ודו"ק.

צינוני (פרשת לך לך) עה"פ והכנעני אז בארץ וז"ל, כברית בין הבתרים כשנגזר גלות על אבותינו, ירדו מלאכי השרת למצרים, ושהו שם עד שבאו ישראל לשם ויצאו משם, כל אותו זמן היו המלאכים שם, וכשנגאלו ישראל יצאו המלאכים אתם, ולכן התחיל חשבון הגאולה מברית בין הבתרים שהרי המלאכים נשתעבדו מאותה שעה, והיינו דכתיב יצאו כל צבאות ה' אלו המלאכים עכ"ל.

ובספר בגדי אהרן פרשת מסעי (דף קי"ד מדהפ"ס) הביא בשם הזוה"ק, ביום ההוא יצאו צבאות ה' שהמלאכים השלימו הזמן עיי"ש.

אך כתבו להעיר, דאיתא במסכת שבת (דף פ"ח:), אמר ר' יהושע בן לוי, בשעה שעלה משה למרום, אמרו מלאה"ש לפני הקב"ה, רבש"ע מה לילוד אשה בינינו, אמר להם לקבל תורה בא, אמרו לפניו חמדה גנוזה שגנוזה לך תשע מאות ושבעים וארבעה דורות קודם שנברא העולם אתה מבקש ליתנה לבשר ודם, מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו, ה' אדונינו מה אדיר שמך בכל הארץ אשר תנה הודך על השמים וכו', אמר לפניו, רבש"ע תורה שאתה נותן לי מה כתיב בה, אנכי ה' אלקיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים, אמר להן כלום למצרים ירדתם לפרעה השתעבדתם תורה למה תהא לכם וכו' עיי"ש, ולפי הנ"ל דהמלאכים ירדו למצרים והם השלימו הזמן, א"כ הדרא טענתם דהם יקבלו את התורה.

אמנם לפימ"ש רש"י ל פרשת לך (ט"ו-ט"ז) עה"פ כי גר יהיה זרעך, דחשבינן הגלות מלידת יצחק, ומשנולד יצחק עד שישאל יצאו ממצרים הוה ארבע מאות שנה עיי"ש, וכן בפ' בא (י"ב-ט) עה"פ ומושב בני ישראל וגו', כתב רש"י וז"ל, אשר ישבו במצרים אחר שאר הישיבות שישבו גרים בארץ לא להם, שלשים שנה וארבע מאות שנה, בין הכל משנולד יצחק עד עכשיו היו ארבע מאות שנה וכו' עיי"ש.

ובמדרש שוחר טוב (תהלים פוק י"ח) איתא, א"ר שמואל לפי שהיה הקב"ה מפתה את משה כל שבעת ימי הסנה שילך בשליחותו וכו', אמר להקב"ה, רבון העולמים, כבר חשבתי מה שאמרת לאברהם אבינו בבית הבתרים ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה, ועדיין לא נשלמו ולא עשו שם אלא מאתים ועשר, א"ל הקב"ה, לא כמו שאתה מחשב לעצמך, שמיום שנולד יצחק הקדמתי להם הקץ ודלגתי אותו וכו' וכבר נשלם עכ"ל, ולפי"ז י"ל דהמלאכים לא השלימו הזמן, ושפיר אמר להם משה כלום למצרים ירדתם.

וכתבו המפ', דזה דחשבינן הגלות מלידת יצחק הוא רק אי נימא דהגלות הוא בשביל חטאו של אברהם אבינו כדאיתא במסכת נדרים (דף ל"ב), מפני מה נענש אא"ע ונשתעבדו בניו למצרים מאתים ועשר שנה, מפני שהפריז על מדותיו של הקב"ה שאמר במה אדע כי אירשנה עיי"ש, משא"כ אי נימא דגלות מצרים הוא בשביל חטאו של מכירת יוסף, אז אין לומר דהגלות התחיל מלידת יצחק עכ"ד.

שנה, ועדיין לא נשלמו ולא עשו שם אלא מאתים ועשר, א"ל הקב"ה, לא כמו שאתה מחשב לעצמך, שמיום שנולד יצחק הקדמתי להם הקץ ודלגתי אותו וכו' וכבר נשלם עכ"ל, ומעתה לא צריכין לומר דלילות השלימו וליכא הוכחה דמזכירין יציאת מצרים בלילות.

ובספר תולדות יצחק (פרשת לך-לך) כתב, דזה אי חשבינן מלידת יצחק תליא אי ס"ל מקרא נדרש לפניו ולפני פניו, או מקרא נדרש רק לפניו ולא לפני פניו, דכתיב כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה, ומעתה אי ס"ל מקרא נדרש רק לפניו, אז מה שאמר הקב"ה ארבע מאות שנה קאי על ועבדום וענו אותם שיהיה ארבע מאות שנה, ולא קאי על לפני פניו על כי גר יהיה זרעך, ולפי פירוש זה צריכים בני ישראל לקבל עבדות וענו ת' שנים בלא גירות, ולפי"ז אין לחשוב שהתחיל גירות משנולד יצחק שהיו בארץ לא להם, ואינם ראויים לצאת ממצרים.

אך אי ס"ל מקרא נדרש לפניו ולפני פניו, א"כ קאי ארבע מאות שנה על מה דכתיב לפניו ועבדום וענו אותם, וגם על לפני פניו מה שכתוב כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם, דהיינו על שניהם הוא אומר שיהיה ארבע מאות שנה, דהיינו שיהיו גרים בארץ לא להם בלא עבדות וענו, וגם יהיה להם עבדות וענו בלא גרים והכל יהיה משך זמן ת' שנה, ולפי"ז לא נתן זמן כמה יהיה משך זמן גירות בארץ לא להם בלא עבדות וענו, וכמה יהיה בעבדות וענו, ולפי"ז שפיר י"ל שיגאלו ישראל כשיחשוב משנולד יצחק שהתחיל הגירות בארץ לא להם, ואף שהעבדות וענו לא היה ת' שנה עכ"ד.

ובזה יבואר, אמר ר' אלעזר בן עזריה הרי אני כבן שבעים שנה, דנעשה לי נס דאהדרו לי תמני סרי דרי חירותא, ולפי"ז מוכח דהסכימו מן השמים דתפלת ערבית רשות, ומעתה ס"ל מקרא נדרש לפניו ולפני פניו, ומעתה שפיר י"ל דלכן יצאו קודם הזמן דחשבינן מלידת יצחק, ולא צריכין לומר דהלילות השלימו, ולכן ולא זכיתי שתאמר יציאת מצרים בלילות עד שדרשה בן זומא, דבלאו דרשת בן זומא ליכא שום מקור להזכיר יציאת מצרים בלילות ודו"ק.

***

חכם מה הוא אומר מה העדות והחקים והמשפטים אשר צוה ה' אלקינו אתכם, ואף אתה אמר לו כהלכות הפסח, אין מפטירין אחר הפסח אפיקומן. וכבר הקשו המפרשים דאמאי משיבין לו דווקא הלכה זו.

והנבס"ד בדרך דרוש, דהנה המפרשים הקשו היאך יצאו ישראל ממצרים קודם הזמן, דהגזירה היתה ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה, והם לא היו במצרים כ"א רד"ו שנים, ובספר ילקוט ראובני השלם פרשת בא (אות ק"ד) הביא מספר

והנה כמה שאמר אברהם כמה אדע, כתב הרמב"ן (פרשה ט"ז) להמליץ, שאברהם אבינו לא קרא תגר חס ושלום, אלא דשאל פן ואולי יעשו הכנעני תשובה על עונם ולא ינתן הארץ לבני ישראל, דהרי מקרא מלא לא בצדקתך וביושר לבבך אתה בא לרשת את הארץ כי אם ברשעת הגוים האלה וגו', ולכן חשש אברהם אבינו שמא הכנענים יחזרו בתשובה ויתעכב ירושת הארץ.

וכתב בספר כסף נבחר (פרשת לך), דכ"ז ניחא אי ס"ל דתשובה מהני לבני נח, אז שפיר יש לומר דאברהם אבינו בהאי פחדא הוו יתיב וכדין שאל, משא"כ אי ס"ל דלא מהני תשובה לבני נח כדאיתא במדרש תנחומא (פרשת האזינו) כתיב 'ישא ה' פניו אליך, אליך נושא פנים כשחוזרים בתשובה ולא לאומות העולם עיי"ש, ולפי"ז אין לו תירוץ על אמרו כמה אדע עכ"ד.

וצריך להבין למה מועיל תשובה רק לישראל, [ועיינן בבני יששכר חודש סיון (מאמר ב' אות ה'), שהביא כמה טעמים ע"ז], ובהואיל משה (פרשת נח) כתבנו, לפימש"כ בספר ברית שלום פרשת כי תשא (דף נ"ט. מדפ"ס) לפרש מה שאומרים בתפילת אל מלך יושב על כסא רחמים וכו' מוחל עונות עמו מעביר ראשון ראשון וכו', דקיי"ל ביר"ד (סי' קל"ד סעיף א') דיין נסך שנתערב ביין של היתר אוסר בהנאה בכל שהוא, במה דברים אמורים כשהורק היין המותר על טיפה של יין נסך, אבל אם עירה יין נסך מצרצור קטן לתוך הבור של יין (היתר), אפילו עירה כל היום, ראשון ראשון בטל וכו' עיי"ש, וכיון דהקב"ה ברוב רחמיו וחסדיו רוצה לזכות את בריותיו, ולהרבות הזכויות על העונות, לכן כשרואה הקב"ה שהזכויות והעונות שוים ושקולים הם, נוטל כל הזכויות בבת אחת ונותן לתוך המדה, ואח"כ נותן לתוכו העונות אחת אחת, כדי שיהיה ראשון ראשון בטל, ויתהפכו העונות לזכויות שמתבטלים ברוב, וכדקיי"ל כל איסורין שבתורה חד בתרי בטל, וזהו הכונה מוחל עונות עמו, והאיך, על ידי מעביר ראשון ראשון ומבטלו עכ"ד.

ונודע מה שכתב הפרמ"ג (יור"ד סי' ס"ב מ"ז סק"א) ובשער התערובות (פ"א תקינה ג') דבבן נח לא מהני ביטול ברוב, דאחרי רבים להטות בישראל נאמרה ולא בבן נח עיי"ש, ולפי"ז א"ש למה לא מהני תשובה לב"נ, כיון דכל הטעם דתשובה מהני הוא ע"י שהקב"ה מבטל העונות ברוב, וזה שייך רק בישראל דאזלינן בתר רוב, משא"כ בב"נ דלא אזלינן בתר רוב, ולא מהני ליה ביטול ברוב, גם תשובה לא מהני, וזהו הטעם דלא מהני תשובה לב"נ.

ובשו"ת ברית אברהם יור"ד (סי' כ"ד) כתב, דהא אי בבן נח מהני רוב או לא, תליא אי מה שאמרה תורה הלך אחר הרוב, היינו דגם אם יש רוב נשאר ספק, אלא שהתורה התירה לנו ספק זה מדין אחרי רבים להטות, [וכדעת הר"ש מפליזי המובא בשיטה מקובצת ב"מ (דף ו') גבי עשירי ודאי ולא עשירי ספק] דלפי"ז דוקא בישראל דגלי לן קרא אמרינן כן, משא"כ בבן נח דלא גלי קרא, הוי כמו כל ספק דאסור לבן נח, כמו שכתב בספר מלא הרועים (ערך בינ אות כ"ב), אבל אם נאמר כדעת הראשונים הסוברים דדין אחרי רבים להטות הוא דין ודאי, שהספק נתברר לנו ע"י הרוב, גם בב"נ אזלינן בתר רוב עכ"ד.

ובשו"ת נחלת יוסף (ארי"ה סי' נ"ד אות י') כתב, דזה אי רוב הוא ודאי או לא, תליא אי ס"ל ספיקא דאורייתא מן התורה לחומרא או מה"ת לקולא. דנודע קושיית המפרשים למה צריך לכל הלימודים במסכת חולין (דף י"א.) דאזלינן בתר רוב, הרי בלאו הכי כל הספיקות מותרים (עיינן בלב אריה שם), ועכ"כ צ"ל דהרמב"ם דס"ל ספיקא דאורייתא מה"ת לקולא יסבור דבעינן לפסוק לילך אחר הרוב לומר דמותר בתורת ודאי, דהמיעוט כמאן דליתא דמי, ונפק"מ דסומכין על הרוב גם לכתחילה, ואפילו במקום שיכולין לברר.

משא"כ הרשב"א דסובר ספיקא דאורייתא מה"ת לחומרא, ס"ל דרוב הוא ספק, ולכן בעינן לימוד דהולכין אחר הרוב דבל"ז היינו מחמירים דבספק מחמירין מדאורייתא עיי"ש.

וכתב הרשב"א בתורת הבית (בית ד' שער א'), דהרמב"ם דס"ל דספק מה"ת מותר, יליף לה מדאמרינן במסכת קידושין (דף ע"ג.) דספק ממזר מותר וגלי שם קרא דספק מותר בכ"מ, אולם הרשב"א ס"ל דרק בממזר גילתה התורה דבספק אזלינן לקולא, משא"כ בכל התורה כולה ספיקא דאורייתא מה"ת לחומרא.

והקשה הפר"ח (יור"ד סי' ק"י בכללי ס"ס כלל א'), דהרי שם אמרינן דאיכא תרי קראי חד להתיר ממזר בשתוקי וחד למשרי שתוקי בישראל, ובשלמא לשיטת הרשב"א דס"ל דבכה"ת ספיקא לחומרא ורק בממזר גילתה התורה להתיר, שפיר צריכין תרי קראי להתיר בכל גווני. אבל להרמב"ם דמכאן ילפינן דספיקא לקולא לכה"ת, א"כ הא הוי שני כתובים דקיי"ל דאין מלמדין עיי"ש, אולם אי ס"ל שני כתובים הבכ"א מלמדין א"ש שיטת הרמב"ם דילפינן משם על כל התורה כולה דספיקא לקולא.

היוצא לנו מזה, דמאן דס"ל דספק מותר מן התורה, ע"כ דסבירא ליה דשני כתובים הבאין כאחד מלמדין, ומאן דס"ל דספק אסור מן התורה ע"כ דס"ל דשני כתובים הבאין כאחד אין מלמדין, דלכך כתבה התורה שני כתובים להתיר בממזר בכל גווני, ומזה נדע דבשאר דוכתי בספיקא אזלינן לחומרא, ועיינן בספר אור חדש עמ"ס קידושין בפתיחה (אות כ"ו), ובספר פנים יפות עה"ת פרשת שופטים ד"ה כי ממנו תאכל עיי"ש.

ובטעמא דמילתא דאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן (היינו שאסור לאכול כלום אחר הפסח), כתב בספר ישמח משה (פ' צו) שהוא משום משמרת שלא יעברו על לאו דלא תותירו [פירוש, דאם היה מותר לאכול שאר דברים אחר אכילת הפסח, קרוב הדבר יותר לעבור על לאו תותירו ממנו עד בוקר, דאם היה האדם רוצה לאכול אחר הפסח אז היה אוכל שאר מאכלים והיה מניח לאכול מקרבן פסח, אבל השתא דאסור לאכול כלום אחר הפסח אז כשאדם רוצה לאכול בליל פסח היה אוכל רק מהקרבת פסח ועיי"ז לא היה נשאר כלום עד בוקר ולא היה עובר על לאו תותירו]. ובמסכת תמורה (ד'.) פליגי תנאי אי לאו שאין בו מעשה לוקי עליו או אין לוקין עליו עיי"ש.

את ההר ואנוסים אנו, וכתבו התוס' (סו) דמה שכרת יהושע ברית עם ישראל היינו שלא לעבוד ע"ז דוקא עיי"ש.

וזהו חקירת החכם, דודאי לענין קבלת אלהותו כרתנו ברית עם יהושע שלא לעבוד ע"ז, וזהו שאמר מה העדות והחקים והמשפטים לאפוקי דעת רז"ל בתנחומא (פרשת נח ס"ג) שכפיית ההר היה דוקא על תורה שבעל פה, לזה אמר מה העדות וכו' דהיינו כל התורה בכללה דעל הכל היה הכפייה ואנוסים היינו אשר צוה ה' אלקינו דלענין אלהות הא ודאי כרתנו ברית והוא אלקינו, אבל העדות וחקיו ומשפטיו עם ישראל הן הן גופי תורה באלה אנו אנוסים ומה העדות וכו' כלומר מה חיוב יש לנו עליהם עכ"ל.

ואיתא במסכת שבת (דף פ"ח), אמר חזקיה, מאי דכתיב (תהלים פ"ד ע"ט) משמים השמעת דין ארץ יראה ושקטה, אם יראה למה שקטה, ואם שקטה למה יראה, אלא בתחילה יראב ולבסוף שקטה, ולמה יראה, כדריש לקיש דאמר ר"ל מאי דכתיב ויהי ערב ויהי בקר יום הששי, ה"א יתירה למ"ל, מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית ואמר אם מקבלין ישראל את התורה אתם מתקיימין ואם לאו אחזיר אתכם לתוהו ובוהו עיי"ש.

וכתב בספר אהבת עולם עמוד התורה (דרוש א) דהך דחזקיה ור"ל פליגי אהא דרב אחא בר יעקב דמודעא רבה לאורייתא, דאי ס"ל דתנאי התנה הקב"ה במעשה בראשית, א"כ י"ל דהיינו טעמא דהקב"ה כפה עליהם ההר במתן תורה להורות דקיום העולם לא יתכן בלי שישאל יקבלו התורה, ולא היה בגדר איום והפחדה לכוף אותם על קבלת התורה, אלא שהקב"ה הודיעם כי דבר זה הוא תנאי קדום משעת בריאת העולם, ובהכרח דבביטול העולם יהא גם ביטולם.

וז"ש רב אבדימי שכפה עליהם את ההר כנגיית ואמר להם אם אתם מקבלים התורה מוטב ואם לאו שם תהא קבורתכם, דלכאורה קשה כיון דהיו תחת ההר הול"ל כאן תהא קבורתכם, אך להנ"ל א"ש דאמר להם הקב"ה דמאליו יבוא קבורתכם בהפסד העולם בכללו, דכיון שיחזור העולם לתוהו ובוהו ממילא שם תהא קבורתכם, נמצא דאע"פ שכפה עליהם ההר לא היה בכך אונס וכפיה עיי"ש.

ובספר בשרתי צדק (פרשת מקץ) הביא קושיית המהרש"א במסכת ע"ז (דף ב:) דאמאי הוצרכו לכפיית ההר כנגיית בעת קבלת התורה, הא בלא"ה היו מחוייבים לקבל התורה דאם לא היו מקבלים את התורה היה נחרב העולם, וכתב וז"ל, והמחזור לדעתי דבאמת במחלוקת שנויה, ומי שס"ל דכפה עליהם את ההר כדי לקבל התורה, לא ס"ל להא דתנאי התנה הקב"ה במעשה בראשית דאם לא יקבלו בני ישראל את התורה יחזיר את העולם לתוהו ובוהו, ומי שס"ל דתנאי התנה הקב"ה במעשה בראשית, לא ס"ל שבני ישראל קבלו את התורה בכפייה אלא ברצונם הטוב קבלו עכ"ד.

והנה אי ס"ל לאו שאין בו מעשה לוקין עליו, נמצא דלוקין על לאו דלא תותירו ממנו עד בוקר, דהא לאו של לא תותירו אין בו מעשה, א"כ אי אפשר לומר דצריכין משמרת שלא יעבור על לאו דלא תותירו, דוודאי לא יעבור על זה כיון דלוקין עליו, ומהיכי תיתי יניח מלאכול הפסח ויאכל דבר אחר ויספוג ארבעים, וע"כ הא דמציינו דאסור לאכול אחר הפסח משום משמרת, הוא מטעם דקיי"ל במסכת פסחים (דף פ"ד.) מותר בפסח אינו לוקה דלאו שאין בו מעשה הוא, ולפי"ז מוכח מהא דאין מפטירין אחר הפסח, דלאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו עכ"ד.

ואיתא במסכת תמורה (דף ג.), אמר רב אידי בר אבין אמר רב עמרם א"ר יצחק אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי הגלילי, כל לא תעשה שבתורה עשה בו מעשה לוקה, לא עשה בו מעשה פטור, חוץ מנשבע ומימר ומקלל חבירו בשם אעפ"י שלא עשה מעשה חייב עיי"ש.

ובספר מהר"ם שיי"ק ז"ל על תרי"ג מצות (בסוה"ס כלל ה) כתב, דהטעם דעל לאו שאין בו מעשה אין לוקין, ולא ילפינן מנשבע ומקלל חבירו בשם, דלוקין על לאו שאין בו מעשה, משום דהוה שני כתובים הבאין כאחד ואין מלמדין עיי"ש.

וזהו קושיית החכם דמה העדות וכו' אשר צוה ה' אלקינו אתכם ולא להמלאכים, דכיון דגם הם היו במצרים יש להם טענה נצחית דהתורה שייכת להם, ולכן משיבין להחכם דוקא הלכה זו דאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, דהטעם הוא דצריכין משמרת שלא יעבור על לאו דלא תותירו, ומינה דס"ל לאו שאין בו מעשה אין לוקין עליו, ולא ילפינן מנשבע ומקלל חבירו בשם, משום דהוה שני כתובים הבכ"א אוין מלמדין.

ומעתה ס"ל ספיקא דאורייתא לחומרא, ורוב הוא ספק, ולא מהני תשובה לב"נ, ומעתה אין תירוץ על מה שאמר אברהם אבינו במה אדע, והגלות הוא בשביל חטא של אאע"ה, ושפיר י"ל דהגלות התחיל מלידת יצחק, ולפי"ז י"ל דלכן יצאו ממצרים קודם הזמן, ואין צריכין לומר דהמלאכים היו במצרים ולא שייך להם התורה, ולכן נתן לנו הקב"ה את התורה ודו"ק.

ב) עוי"ל, דאיתא במסכת שבת (דף פ"ח), ויתיצבו בתחתית ההר, א"ר אבדימי בר חמא בר חסא, מלמד שכפה הקב"ה עליהם את ההר כנגיית ואמר להם, אם אתם מקבלים התורה מוטב ואם לאו שם תהא קבורתכם, א"ר אחא בר יעקב מכאן מודעא רבה לאורייתא (שאם יזמינן לדין למה לא קיימתם מה שקבלתם עליכם יש להם תשובה שקבלוה באונס) עיי"ש.

וכתב בספר שמחת הרגל להחיד"א (דף ל"ח) לבאר שאלת החכם וז"ל, וכבר בא חכם בחכמתו כי חיזק בריחי שאלתו ותוכן כוונתו בא במחותרת על ענין המודעא, דמאחר שכפה עלינו

בתים, דכתיב יאכלו שנים, אותו חד פסח, בתים שנים), יכול יהא האוכל אוכל בשתי מקומות, ת"ל בבית אחד יאכל [פירש"י] (ד"ה יכול יהא בא"ד) ור' יהודה סבר יש אם למסורת כדלקמן, יאכל כתיב (בחול"ם אחר היר"ה) משמע אדם א' אוכלו בבית א' ולא בשני בתים, אבל גבי אוכלים הרבה כתיב בתים הרבה], דברי רבי יהודה.

ר' שמעון אומר על הבתים אשר יאכלו אותו בהם, מלמד שהאוכל אוכל בשתי מקומות (ויאכלו דכתיב בקרא אכל חד וחד מאוכלין קאי), יכול יהא נאכל בשתי חבורות, ת"ל בבית אחד יאכל [פירש"י], וקסבר יש אם למקרא (וקרינן יאכל בציר"י) יאכל אפסח קאי ולא אגברי, כלומר, עיקר תחילת אכילתו תהא בחבורה אחת, ולא יתחלק לשתי חבורות, אבל גברא אי בעי קאי מהכא ואזיל ואכיל הכא, דלא קפיד רחמנא אלא אעיקר תחילת אכילה, מדקרינן יאכל (בציר"י) אפסח, ולא יאכל בחול"ם], במאי קמיפלגי, ר"י סבר יש אם למסורת, ור' שמעון סבר יש אם למקרא, עכ"ד הגמ' עיי"ש.

וזהו קושיית החכם מה העדות וכו' אשר צוה ה' אלקינו אתכם ולא להמלאכים, דהרי יש להמלאכים טענה נצחית דהתורה שייכת להם מדינא דבר מיצרא, ולכן משיבין להחכם דוקא הלכה זו דאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, והטעם כדי שלא יעקרו מחבורה לחבורה, כר' יהודה דס"ל דאין הפסח נאכל בשני מקומות, דס"ל יש אם למסורת, ומעתה ס"ל ספיקא דאורייתא לחומרא, וקרא דיום הששי אתיא דתנאי התנה הקב"ה במעשה בראשית, ובני ישראל לא קבלו את התורה בכפייה אלא ברצונם הטוב קבלו, ומעתה ליכא טענת מודעא, ולכן צריכין אנו לקיים העדות והחקים והמשפטים ודו"ק.

****

במשלי (פרשה ל"ח) **שלשה המה נפלאו ממני וארבעה לא ידעתים:** ואיתא בויקרא רבה פרשת אמור (פרשה ל"ט), **שלשה המה פסח מצה ומרור, וארבעה לא ידעתים אלו ד' מינים שבלולב וכו' עיי"ש, וצ"ב.**

והנבס"ד, דאיתא בויקרא רבה (פרשה ל"ח) פרי עץ הדר, זו שרה, שהידרה הקב"ה בשיבה טובה, שנאמר ואברהם ושרה זקנים, כפות תמרים, זו רבקה, מה תמרה זו יש בה אוכל ויש בה עוקצין, כך העמידה רבקה צדיק ורשע, וענף עץ עבות, זו לאה, מה הדס זה רחוש בעלין, כך היתה לאה רחושה בבנים, וערבי נחל, זה רחל, מה ערבה זו כמושה לפני ג' המינין, כך רחל מתה לפני אחותה עיי"ש, הרי דארבעה המינים המה כנגד הארבעה אמהות.

ובמדבר רבה (פרשה י"ב-י"ג) עה"פ ויביאו את קרבנם לפני ה' שש עגלות צב וגו' איתא, שש כנגד אמהות, אלו הן שרה רבקה רחל ולאה בלהה וזלפה עיי"ש, הרי דגם בלהה וזלפה המה בכלל אמהות.

אך כל זה אתי שפיר אי נימא כדרשת ריש לקיש דיום הששי קאי להא דתנאי התנה הקב"ה במעשה בראשית וכו', אך לפי"ד המדרש בבראשית רבה (פ"ט-י"ב) דדרש ויהי ערב וגו', אמר רבי יודן זו שעה יתירה שמוסיפין מחול על הקודש ובה נגמרה מלאכת העולם על כן כתיב הששי עיי"ש, א"כ לא אמרינן דהיה תנאי בבריאית העולם ע"מ שיקבלו את התורה ולא אמרינן דקיום העולם היה תלוי בקבלת התורה. ולפי"ז אי ס"ל דיום הששי קאי אתוס' שבת אז י"ל דהוי מודעא במה שכפה הקב"ה את ההר, אבל אי ס"ל דקאי לתנאי, אז ליכא טענת מודעא.

ובספר אור תורה פרשת בראשית (אות ט"ו) הקשה, דלפי מה שכתב הר"ן במסכת ביצה (דף ט"ז. מופי הרי"ף), דאם ספק דאורייתא לקולא סגי לעשות תוספת בין השמשות, דשמא בין השמשות יום, והוי תוספת עיי"ש, א"כ לפימש"כ הפרי מגדים באו"ח בא"א (סי' י"ז סק"ב), ובמשבצות זהב (סי' ש"ה סק"ד), ובמשבצות זהב (סי' ש"מ סק"א), ובא"א (סי' תל"ג סק"י) ובתיבת גמא (פ' וירא), דאף לפי שיטת הרשב"א במסכת קידושין (דף ע"ג.) דספק דאורייתא לחומרא, מ"מ ספק עשה לקולא, יקשה מה נפקא מינה בזה הפסוק דמרבית תוספת, דהא לא הוי רק עשה, וספיקא לקולא וסגי בבין השמשות, ואף אי לא נכתב קרא, ג"כ היה בין השמשות אסור, מטעם ספק שבת שהוא בלאו ולחומרא, ובע"כ צ"ל דדרשא זו דתוספת לא יצדק רק לפי דעת הרמב"ם דגם ספק לאו לקולא, והיה מותר בין השמשות, ורק מטעם תוספת אסור בין השמשות, על כן שפיר צריך קרא לתוספת, אבל לפי דעת הרשב"א על כרחך הששי אתיא לדרשא דתנאי התנה עכ"ד.

ואיתא במסכת כריתות (דף י"ז) בדין אשם תלוי, חייא בר רב ס"ל דאשם תלוי חייב רק בחתיכה אחת משני חתיכות דאיבע איסורא, ורב אסי סבר דאף בחתיכה אחת ספק של חלב ספק של שומן דלא איבע איסורא נמי חייב אשם תלוי, ופליגי אי ס"ל יש אם למסורת או אם למקרא, רב אסי סבר יש אם למסורת, מצות כתיב (פרשת ויקרא ה"ז) כתיב ועשתה אחת מכל מצות ה' אשר לא תעשינה ולא ידע ואשם ונשא עונו והביא את אשמו וגו', וחייא בר רב סבר יש אם למקרא, מצוות קרינן דמשמע אחת מתוך שתיים עיי"ש.

ובשו"ת מהרי"ט (נוד"ד ח"ב סי' א') כתב, דבזה תליא אי ס"ל ספיקא דאורייתא לקולא או לחומרא, דאי ס"ל יש אם למקרא ובעינן שתי חתיכות דבעינן שיהא איבע איסורא, ע"כ דס"ל דספיקא דאורייתא לקולא, ואי ס"ל יש אם למסורת, ואף על חתיכה אחת חייב אשם תלוי, ע"כ דס"ל ספיקא דאורייתא לחומרא עיי"ש.

ואיתא במסכת פסחים (דף ק"ט): דהא דאמר רב דהטעם דאין מפטירין אחר הפסח אפיקומן, שלא יעקרו מחבורה לחבורה, דמוקי לה כר' יהודה דסתם לן תנא כוותיה לעיל (דף פ"ד) דאיתא (שם), על הבתים אשר יאכלו אותו בהם, מלמד שהפסח נאכל בשתי חבורות (על הבתים אשר יאכלו אותו, משמע שני בני אדם אוכלין פסח א' בשני

ואיתא במסכת ברכות (דף ט"ז:), תנו רבנן, אין קורין אבות (לישראל) אלא לשלושה (אברהם יצחק ויעקב לאפוקי שבטים), ואין קורין אמהות אלא לארבע (שרה רבקה רחל ולאה), תניא אידך, עבדים ושפחות אין קורין אותן אבא פלוני ואמא פלונית עיי"ש.

ובספר מעון הברכות כתב לבאר המשך הנך שני מאמרים, די ש לבאר מפני מה אין קורין אמהות אלא לארבע דהיינו שרה רבקה רחל ולאה, הלא היו גם בלהה וזלפה, ולכן הסמיך לאידך ברייתא, דעבדים ושפחות אין קורין אותה אבא פלוני אימא פלונית, ומה"ט לא מנינן את בלהה וזלפה בכלל אמהות, כיון דהיו שפחות, ולשפחות אין קורין אימא, ולכן הו"ל רק ארבע אמהות עיי"ש.

אך יש לומר, דבספר יציב פתגם (פרשת וישב) כתב לפרש הקרא ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם, די ש לבאר מחלוקת יוסף עם אחיו במה שהיו מזלזלים בבני השפחות לקרותם עבדים, דהנה המהרש"א בחידושי אגדות במסכת יבמות (דף ק) כתב, דהא דנשא אברהם את הגר שהיתה שפחה ואסורה לו, משום דממילא נשתחררה כדין הנושא שפחתו, לדעת הסוברים בשו"ע יורה דעה (סי' רס"ז ס"ט) דהבא על שפחתו נשתחררה, דחזקה אין אדם עושה בעילתו בעילת זנות ומסתמא שחררה, ושכן צריך לומר גבי יעקב שנשא שפחת רחל ולאה עיי"ש, ולכן כיון שבהכרח צ"ל שנשתחררו השפחות, ע"כ הוכיח יוסף את אחיו שהיו מזלזלים בהם לקרותם עבדים.

וזהו מ"ש הכתוב ויבא יוסף את דבתם רעה אל אביהם דייקא, שדבתם שהם קורים להם עבדים הוי רעה אל אביהם, דכיון דסבירא ליה שלא נשתחררו א"כ ח"ו עבר אביהם באיסור נישואי שפחה.

אך לפימ"כ בספר אור תורה (פרשת לך את מ"ט) גבי אברהם שנשא את הגר, דאצ"ל דמסתמא שחררה, דאף אם לא שחררה מ"מ כיון דעדיין לא קיים מצות פו"ר, אמרינן דאתי עשה דפו"ר ודחי הל"ת דלא יהיה קדש, אמנם י"ל דכיון דבדידה ליכא עשה דנשים אינן מצוות על פו"ר, תו ליכא למימר דעשה דוחה ל"ת כמבואר במסכת גיטין (דף מ"א.) בתוס' ד"ה לישא שפחה, אך אי ס"ל דנשים מצוות על פו"ר אז שפיר י"ל עשה דוחה ל"ת עכ"ד.

ולפי"ז י"ל במה שנשא יעקב להשפחות דתליא בזה, דאי ס"ל דנשים אינן מצוות על פו"ר, וליכא למימר עדל"ת אז צ"ל דשחרון, משא"כ אי ס"ל דאף האשה מצווה על פו"ר, י"ל דבאמת לא שחרון, ונשא את השפחות משום עדל"ת עכ"ד.

ולפי"ז י"ל דבזה תליא אי איכא ארבע אמהות או שש אמהות, דאי נימא דשחרר את השפחות, שפיר י"ל דגם הם נקראים אמהות, משא"כ אי נימא דלא שחרר את השפחות, לפי"ז י"ל דאיכא רק ארבע אמהות.

ואיתא במסכת יבמות (דף ס"ה:), האיש מצווה על פריה ורביה אבל לא האשה, ר' יוחנן בן ברוקה אומר, על שניהם הוא אומר ויברך אותם אלקים ויאמר להם פרו ורבו, ובגמרא, מנא הני מילי (דנשים אינן מצווין), אמר ר' אילעא משום ר' אלעזר בר' שמעון, אמר קרא, ומלאו את הארץ וכבשוה, איש דרכו לכבש ואין אשה דרכה לכבש, אדרבה וכבשוה תרתי משמע, אמר רב נחמן בר' יצחק וכבשה כתיב עיי"ש.

וכתב הנוב"י בספרו דורש לצינון (סוף דרוש י"א), דזה תליא אי ס"ל יש אם למקרא או למסורת, דלמ"ד יש אם למסורת אז נשים פטורות משום וכבשה כתיב, משא"כ למ"ד יש אם למקרא אז נשים חייבות בפו"ר, דהא קרינן וכבשוה והקרי תרתי משמע עיי"ש, וכ"כ בספר חידושי הגרשוני (סוף וישב).

ואיתא במסכת פסחים (דף קט"ז:), רבן גמליאל היה אומר, כל שלא אמר שלשה דברים הללו בפסח (שלא פירש טעמן) לא יצא ידי חובתו ואלו הן פסח מצה ומרור וכו' עיי"ש, והקשה הצ"ח דמה נשתנו ג' דברים הללו יותר מכל המצות, וגם דהו"ל בקיצור לא יצא ולמה אמר ידי חובתו.

וכתב לפרש דהנה מצינו מדרשים חלוקים בהא דישראל יצאו ממצרים קודם הזמן, יש אומרים דקושי השעבוד השלים וי"א דעיי"ז נתחייבו ישראל לירד לד' גליות להשלים הזמן, ויש להכריח דקושי השעבוד השלים מהא דאוכלים מקודם מצה ואח"כ מרור, דקשה הלא מצה רומזת לגאולה על שום שלא הספיק בציקים של אבותינו להחמיץ, ומרור רומז לשעבוד על שום שמררו את חיי אבותינו, וא"כ הו"ל להקדים המרור כיון דהשעבוד היה קודם הגאולה.

ועכצ"ל דקושי השעבוד השלים ונמצא דמה שמררו את חייהם היתה עיקר הגאולה דעיי"ז יצאו קודם הזמן ומשו"ה אוכלין המרור לבסוף.

וזהו שאמר ר"ג כל שלא אמר ג' דברים אלו בפסח היינו פסח מצה ואח"כ מרור, לא יצא ידי חובתו, דאם אמר מרור בסוף יש הכרח דקושי השעבוד השלים ויצא ידי חובתו בשעבוד מצרים, אבל בל"ז לא יצא ידי חובתו וצריך להיות עוד בשאר גליות עכ"ד.

ובספר ראש דוד (פרשת שמות), ובספר שמחת הרגל (בפיסקא מה נשתנה) כתב, דהא אם הקושי השעבוד השלים הזמן או לא, תליא אם היה לאבותינו קודם מתן תורה דין ישראל או דין בן נח, דאיתא במסכת בבא בתרא (דף י"ג.) משל למלך בשר ודם שכעס על עבדו וחבשו בבית האסורין, וצוה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו, והלך אדם אחד והאכילו והשקהו, כששמע המלך מיד כועס עליו, אבל מלך בשר ודם שכעס על בנו וחבשו בבית האסורין, וצוה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו, והלך אדם אחד והאכילו והשקהו, כששמע המלך, דורון משגר לו, עיי"ש.

ולכן ר"מ לשיטתו דס"ל במסכת כריתות (דף י"ח.) יש אם למסורת עיי"ש, [ועיין בספר מלא הרועים ערך אם למקרא (אוח) ו] ולכן ס"ל דאפילו כשאין עושין רצונו של מקום ופלחי לצלמא נקראים בנים עכ"ד השפע חיים זצ"ל.

ובזה יבואר כוונת המדרש, שלשה המה נפלאו ממני המה פסח מצה ומרור, דלכאורה קשה אמאי צריכין לומר פסח מצה ומרור, הו"ל להקדים מרור ברישא, כיון דמרור רומז על השעבוד והמצה רומז על הגאולה, והשעבוד היה קודם הגאולה, ועכצ"ל דכיון דקושי השעבוד השלים הזמן, והשעבוד היתה עיקר הגאולה, ולפי"ז עכצ"ל דאף דהיו עובדי ע"ז במצרים, עכ"ז נקראו בנים, ומינה דס"ל יש אם למסורת, ולפי"ז נשים פטורות ממצות פו"ר.

ומעתה אי"ל דיעקב לקח את בלהה וזלפה מדין עשה דוחה ל"ת, דהלא בעשה שאש"ב לא אמרינן עשה דוחה ל"ת, ועכצ"ל דשחרר את השפחות, ולפי"ז שפיר ראויין המה ליחשב בכלל האמהות, ולכן וארבעה לא ידעתים אלו ד' מינים שבלולב, היינו דלא ידעתי אמאי איכא רק ד' מינים, דאי"ל שמכוונים כנגד האמהות, דא"כ היה צריך להיות ששה מינים ודו"ק.

****

שומר מצוה לא ידע דבר רע ועת ומשפט ידע לב חכם
(קהלת ח-ה): ואיתא בילקוט שמעוני קהלת (אות תתקע"ח), **זו אסתר שהיתה עסוקה במצות ביעור חמץ ולא היתה יודעת ברעתו של המן עיי"ש.**

ולכאורה המדרש הנ"ל פלאי הוא, דאי אפשר לומר דבשעת בדיקת חמץ לא ידעה אסתר ממעשה המן, דהא כתיב לך כנוס את כל היהודים הנמצאים בשושן וצומו עלי שלשת ימים לילה ויום וגו', וכתיב ויעבר מרדכי ויעש כאשר צותה אסתר, ואיתא במסכת מגילה (דף ט"ג.), אמר רב, שהעביר יו"ט ראשון של פסח בתענית, (שהרי ב"ג בניסן נכתבו האגרות וניתן הדת בשושן, וי"ד וחמשה עשר וששה עשר התענו, ובששה עשר נתלה המן בערב) עיי"ש, וזה עשה מרדכי אחר שצותה לו אסתר, א"כ עכצ"ל דידעה אסתר ממעשה המן קודם יום י"ד, דהיינו עכ"פ ביום י"ג, דהא צותה לצום יום ולילה, וצריכים לקבל התענית מבעוד יום, וא"כ על כרחך כולם היו יודעים זה ביום י"ג, א"כ איך קאמר המדרש שלא היה לה ידיעה מרעת המן.

אלא ע"כ צריך לומר דהיתה יודעת מרעת המן, אך ורק שדנה בעצמה מכח בדיקת חמץ שאי אפשר להמן להרע לישראל, ולכאורה האיך תליא זה בזה דע"י שהיתה עוסקת בביעור חמץ ידעה שא"א להמן להרע לישראל, ועיין בספר כסף נבחר (פרשת בראשית) מש"כ בזה.

והנה אם אבותינו היה להם דין ישראל דאז הם נקראים בנים למקום, אז שפיר י"ל דהועיל קושי השעבוד להשלים הזמן, כיון דצער הוא למלך שבניו מצטערים, משא"כ אם נאמר דהיה לאבותינו דין בן נח, דאז הם נקראים עבדים למקום, ועבד שכעס עליו רבו, כל מה שמקניטין אותו יותר יש נחת לרבו, ולכן ל"ש לומר דקושי השעבוד הועיל להשלים הזמן עיי"ש.

ואיתא במסכת קידושין (דף ל"ג.), בנים אתם לה' אלקיכם, בזמן שאתם נוהגים מנהג בנים אתם קרוין בנים, אין אתם נוהגין מנהג בנים אין אתם קרוין בנים דברי ר' יהודה, ר' מאיר אומר בין כך ובין כך אתם קרוים בנים שנאמר בנים סכלים המה, ואומר בנים לא אמון בס, ואומר זרע מרעים בנים משחיתים, ואומר והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני א-ל חי, מאי ואומר וכו', וכי תימא כי לית בהו הימנותא הוא דמיקרו בנים, כי פלחו לעבודה כוכבים לא מיקרו בנים, ת"ש ואומר זרע מרעים בנים משחיתים (דהיינו עבודה זרה כדכתיב פן תשחיתון ועשיתם פסל), וכי תימא בנים משחיתים הוא דמיקרו בני מעלייא לא מיקרו (עוד ליעולם), ת"ש ואומר והיה במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם יאמר להם בני א-ל חי (הרי דהרי מקרו בני א-ל חי עיי"ש תשובה).

ובמצרים היו ישראל עובדי עבודה זרה, וכדאיתא בילקוט (כא רמז ר"י) עה"פ משכו וקחו לכם וגו' ר' יוסי הגלילי אומר משכו מע"ז והדבקו במצוות, וכן איתא במדרש ולא שמעו אל משה מקצר רוח ומעבודה קשה דהיה קשה להם לפרוש מעבודה זרה, עיי"ש.

ומעתה הא דבני ישראל היו נידונים במצרים כבנים למקום תליא בפלוגתא, דלר"מ דס"ל דאף בעובדי עבודה זרה קרוין בנים מעלייא, שפיר י"ל דנידונים במצרים כבנים למקום, משא"כ לר' יהודה דס"ל דכשאין עושין רצונו של מקום נקראים עבדים.

וכתב השפע חיים זצ"ל דפלוגתת רבי מאיר ורבי יהודה תליא בפירוש הכתוב דעו כי ה' הוא האלקים הוא עשנו ולא אנחנו עמו וצאן מרעיתו (תהלים ק-א), דהכתיב הוא ול"א אנחנו עמו באלף, והקרי הוא ולו אנחנו עמו בוי"ו, ולפי הקרי יש לפרש דדייקא כאשר דעו כי ה' הוא האלקים שמאמינים בקודשא בריך הוא אז ולו אנחנו עמו, משא"כ אי פלחו לצלמא אינם בכלל עמו דאין קרוין בנים, משא"כ אי אזלינן בתר המסורת, יש לפרש דעו כי ה' הוא האלקים, ולא כלומר אפילו אם ח"ו לא ידעו את השם ויטעו אחרי אלהי נכר הארץ מ"מ אנחנו עמו וצאן מרעיתו דבין כך ובין כך נחשבים בנים למקום, ועז"א במקום אשר יאמר להם לא עמי אתם דרמזו על מה דכתיב ולא אנחנו עמו, והיינו דגם כאשר ייאמר להם לא באלף אפי"ה יאמר להם בני א-ל חי, ומינה מוכיח דגם כאשר יחטאו בע"ז ויהיו בבחינת לא עמי אתם אפי"ה יועיל להם תשובה ויאמר להם בני א-ל חי.

והנבס"ד, דאיתא במדרש רבה (אסתר פרשה ז-ד), ויבז בעיניו לשלוח יד במרדכי לבדו, בזוי בן בזוי, להלן כתיב ויבז עשיו את הבכורה, וכאן כתיב ויבז בעיניו עיי"ש.

וכתבו המפרשים, דהמן בא על ישראל בטענה על מכירת הבכורה שהיתה שלא כדין עכ"ד, ובתרגום שני (אסתר ג-1) עה"פ ויבז בעיניו לשלוח יד במרדכי וגו' כתב, והוה חוץ קדמוי לאושטא ידוי למקטול ית מרדכי בלחודוהי ארום חויאו ליה דמרדכי אתי מן יעקב דשקל מן עשו אבא דאבוי דהמן ית בכורתא וית ברכתא ויהודאי אינון עמא דמרדכי ובעא המן לשיצאה ית כל יהודאי די בכל מלכות אחשורוש עמא דמרדכי עיי"ש, הרי דהמן נתעורר לבא על בני ישראל בשביל הבכורה והברכות שלקח יעקב אבינו מעשו בערמה.

ולפי"ז אי ס"ל דקיום העולם הוא בזכות המילה, א"כ י"ל דמעת שנתנה מצות מילה לאברהם אבינו ע"ה ולזרעו אחריו, כבר נתבסס העולם על תיקונו, כיון דקיום העולם הוא בשביל מצות מילה, ולפי"ז לא מהני קנין בדבר שלא בא לעולם אף קודם מ"ת, ולא חלה מכירת הבכורה.

ולכאורה יש להעיר, דהרי כדין וכדת קנה יעקב את הבכורה, ומעתה נטל הברכות כדין, כמו שהביא רש"י ז"ל בפרשת תולדות (פרשה כ"ז-ל"ו) ממדרש נחומא, למה חרד יצחק, אמר, שמא עון יש בי שברכתי הקטן לפני הגדול ושניתני סדר היחס, התחיל עשו מצעק ויעקבני זה פעמים, אמר לו אביו מה עשה לך, אמר לו את בכורתי לקח, אמר בכך הייתי מצר וחרד שמא עברתי על שורת הדין, עכשיו לבכור ברכתי, גם ברוך יהיה עכ"ל.

ועיין בתוס' יו"ט (סו) שהקשה אהא דאמרינן דהפסוק אם לא בריתי יומם ולילה וגו' קאי על מצות מילה, דהא קיי"ל אין מלין אלא ביום, ואיך קאמר אם לא בריתי יומם ולילה עיי"ש, וכתב בספר חוט המשולש פרשת לך (שער המים) לתרץ, דלמ"ד דמילה שלא בזמנה נוהגת בין ביום ובין בלילה א"ש, כיון דעכ"פ אשכחן מצוה זו גם בלילה דהיינו במילה שלא בזמנה, שפיר שייך לומר אם לא בריתי יומם ולילה וגו', משא"כ למ"ד דס"ל דמילה שלא בזמנה אינה נוהגת אלא ביום, א"א לומר דקאי על מילה עיי"ש.

אך י"ל, דהמן עירער על עצם מכירת הבכורה דלא מהני כידוע קושית הריב"ש (סי' רכ"ח והובא באור החיים פ' תולדות) דהאיך קנה יעקב הבכורה מעשיו, הא הוה דבר שלא בא לעולם שהרי יצחק היה אז חי, ותי' דקודם מתן תורה שפיר היה מועיל קנין בדבר שלא בא לעולם עיי"ש.

ולכאורה יש להכריח כהמ"ד דס"ל דמילה שלב"ז נוהגת אף בלילה, דאיתא במסכת קידושין (דף כ"ט) דנשים פטורות ממ"ע דמילה דכתיב וימל אברהם את יצחק בנו כאשר צוה אותו אלקים ודרשינן אותו ולא אותה.

והקשו התוס' דלמ"ל קרא דנשים פטורות תיפ"ל דהוה מ"ע שהז"ג שנימול בשמיני ללידתו ונשים פטורות, וי"ל דכיון דמיום השמיני והלאה אין לה הפסק לאו זמן גרמא הוא, וא"ת אכתי מעשהז"ג הוא דאין מלין אלא ביום, וי"ל דאתיא כמ"ד התם דמילה שלא בזמנה נוהגת בין ביום ובין בלילה עכ"ד, הרי לן דמילה שלב"ז נוהגת אף בלילה, וי"ל דהקרא אם לא בריתי קאי אמילה.

אך יש לתרץ קושית התוס' כמ"ש הפנ"י, דהך כללא דנשים פטורות ממ"ע שהז"ג לא שייך אלא במצות הגוף דאי אפשר לקיים על ידי שליח, כגון לולב שופר סוכה ותפילין, משא"כ במצות האב על הבן שאפשר לקיים על ידי שליח נשים חייבות אף דהוה מעשהז"ג, וכיון דמצות מילה אפשר לקיים על ידי שליח, א"כ י"ל דגם נשים חייבות אף דהוה מעשהז"ג, ולכן איצטריך הקרא דאיתו ולא אותה עיי"ש, ולפי"ז י"ל דמילה שלא בזמנה אינו נוהג אלא ביום, וקרא אם לא בריתי יומם ולילה קאי על תורה.

והטעם דקודם מתן תורה מהני קנין אף בדבר שלא בא לעולם, מבואר בספר ישועות מלכו (פרשת תולדות), דאיתא במסכת עבודה זרה (דף ג.), אמר ר"ש בן לקיש מאי דכתיב ויהי ערב ויהי בקר יום השישי (ה' יתירה למה לו), מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשי בראשית ואמר דאם יקבלו ישראל את התורה מוטב ואם לאו אני מחזיר אתכם לתוהו ובהו, ושם בגמ' אמר חזקיה מאי דכתיב משמים השמעת דין ארץ יראה ושקטה, אם יראה למה שקטה ואם שקטה למה יראה, אלא בתחלה יראה ולבסוף שקטה עיי"ש.

ומבואר מזה דעד שלא קיבלו בני ישראל את התורה בסניי לא נתבסס כל הבריאה, ועמודי שמים ירופפו ונתיירו שמא לא יתקיים העולם, וא"כ קודם קבלת התורה כל מהות הבריאה היה כדבר שאינו קבוע וכדבר שלבל"ע, שהרי עדיין היה תלוי ועומד אם יקבלו ישראל את התורה, ולכן באותה זמן אהני הקנין גם בדבר שלבל"ע, שהרי כל היקום לא היה קבוע וקיימי עכ"ד.

אך כ"ז א"ש אי דרשינן מהקרא דיום השישי להא דתנאי התנה הקב"ה במעשה בראשית אי יקבלו ישראל את התורה, אז י"ל דקודם מ"ת מהני קנין בדבר שלבל"ל, כיון דכל קיום העולם

וכתבו האחרונים בהסבר דבריו, עפימש"כ הכלבו (סי' ע"ג) הטעם דפטרה תורה לנשים ממעשהז"ג, מפני שהאשה משועבדת לבעלה והאשה היא לעזר לאיש והוא ימשול בה להנהיגה ולהדריכה בדרכיו ולעשות כל מעשיה על פיו,

והואיל משה חג הפסח תשפ"ד דף יא

לקיים העשה דתשבתו עיי"ש, א"כ נשים חייבות במ"ע דתשבתו, אף דהוה מצות עשה שהזמן גרמא.

אך כ"ז א"ש אי נימא כשיטת התוס' במסכת פסחים (דף ד:) ד"ה מדאורייתא, דתשבתו היינו ביעור, משא"כ לשיטת רש"י (שם) ד"ה בביטול בעלמא, דתשבתו היינו ביטול, וביטול מהני מטעם הפקר (עיין בר"ן ריש מסכת פסחים), ולפי"מ דקיי"ל דעל ידי שליח אי אפשר להפקיר, עיין בר"ן מסכת פסחים (דף ג: מדפי הרי"ף בר"ה ובטליה בר'), ומעתה הוה עשה דאי אפשר לקיים על ידי שליח, וי"ל דנשים פטורות ממצ"ע דתשבתו.

ומעתה יבואר דברי המדרש, שומר מצוה לא ידע דבר רע זו אסתר, שאסתר לא חששה מרעתו של המן כמה שעירער על הברכות והבכורה שלקח יעקב, כי אין בטענתו כלום כיון שיעקב קנה הבכורה ממילא שפיר הברכות שייך ליעקב.

אך הרי לכאורה יש לומר דלא חל המכירה כיון דהו"ל דבר שלא בא לעולם, דזה אינו דהלא קודם מתן תורה שפיר חל קנין גם בדבר שלא בא לעולם, והטעם משום דהקרא אם לא בריתי יומם ולילה קאי על תורה, ותנאי התנה הקב"ה במעשה בראשית דאם לא יקבלו ישראל את התורה, הוא מחזיר את העולם לתוהו ובוהו.

אך לכאורה י"ל דהקרא אם לא בריתי יומם ולילה קאי על מצוה מילה, ע"ז אמר המדרש, דאסתר היתה עוסקת "בביעור חמץ" ולא בביטול חמץ, כיון דהפקר אי אפשר לקיים על ידי שליח, והיכא דאפשר לקיים על ידי שליח נשים חייבות אף במצ"ע שהז"ג, ומעתה לפי"ז י"ל דמילה שלא בזמנה אינו נוהג אלא ביום, ועכ"ז צריכין קרא למעט נשים ממצ"ע דמילה, כיון דהיכא דאפשר לקיים על ידי שליח נשים חייבות.

ומעתה לשיטתה דמילה שלא בזמנה אינו נוהג אלא ביום, מעתה לא יתכן לפרש דקרא אם לא בריתי יומם ולילה קאי על מצות מילה וכקושית התיו"ט הנ"ל, ועכ"ח צ"ל דקאי על תורה דאלמלא תורה לא נתקיימו שמים וארץ, ואתיין מהא דכתיב יום הששי דילפינן מינה דתנאי התנה הקב"ה במעשה בראשית, ומעתה קודם מתן תורה לא היה קיום העולם מבוסס, ומה"ט קודם מתן תורה אהני קנין גם בדבר שלא בא לעולם, ולא היה שום מקום לערער על קנין מכירת הבכורה, ולכן לא חששה כלל מרעתו של המן ודו"ק.

להערות: hoilmoshe@gmail.com

והיותה על הדרך הזה היא סבה גם כן שהיא פטורה מכל זה, כי אלו היתה טרודה לעשות המצוה בזמנה היה הבעל בלא עזר בימים הם, והיתה הקטטה נופלת בהם, ותסור הממשלה המכוונת לתועלתו ולתועלתה עכ"ד.

ולפי"ז שפיר מובן סברת הפנ"י דמה"ט אינה פטורה אלא ממצות הגוף דכיון דעליה גופא רמיא החיוב יש לחוש שתמנע מלעשות חובתה לבעלה, משא"כ במצוה דאפשר לקיים ע"י שליח, א"כ שפיר תוכל לעשות חובתיה בבית ולקיים המצוה ע"י שליח עיין בספר עט סופר (כלל מ"ט פ"א), ועיין בספר יד שאול יור"ד (סי' רס"א) שכתב כע"ז.

ובשו"ת בית יצחק חיו"ד (ח"א סי' צ"ד אות י') כתב, דבהכרח מש"כ הכלבו זהו רק ע"ד הדרוש, דהרי בכיבוד אב אמרינן במסכת קידושין (דף ל:) דהאשה פטורה מכבוד אביה משום דרשות אחרים עליה, ואמרינן עלה דאם נתגרשה חייבת בכבודו, והיינו דמה שפטורה מכיבוד הוא רק מפאת שעבודה לבעלה, ולכן כשור שעבודה לבעלה חייבת בכיבוד.

ולפי"ז א"א דמה שפטורה ממצות עשה שהזמן גרמא הוי רק משום דמשועבדת לבעלה, א"כ כמו"כ צ"ל דבנתגרשה או נתארמלה חייבות גם במצות עשה שהזמן גרמא, וזה דבר שלא שמענו מעולם, ועכ"ז דגם היכא דלא שייך טעם זה מ"מ נשים פטורות ממצות עשה שהזמן גרמא והיינו משום דלא דרשינן טעמא דקרא עכ"ד.

מבואר מזה דסברת הכלבו תליא אי דרשינן טעמא דקרא או לא, וכ"כ בשו"ת שם אריה או"ח (סי' ב'), ובספר חמדת ישראל קונטרס נר מצוה (חלק הלאוין אות א').

ולכאורה אמאי היתה אסתר עוסקת בביעור חמץ, הא אינה מחוייבת בעשה דתשבתו, כיון דהוה מצות עשה שהזמן גרמא, וקיי"ל דנשים פטורות ממצות עשה שהזמן גרמא, ועיין בפמ"ג בפתיחה כוללת לה' פסח (פ"א אות ד'), ובמקור חיים (סי' הל"א אות ד'), ובשאגת אריה (סי' פ"ב), ובספר מנחת חינוך (מצוה ט') עיי"ש.

אך יש לומר לפי דברי הפני יהושע (הנ"ל), דהך כללא דנשים פטורות ממצות עשה שהזמן גרמא, לא שייך אלא במצות הגוף דאי אפשר לקיים על ידי שליח, כגון לולב שופר סוכה ותפילין, משא"כ במצות האב על הבן שאפשר לקיים על ידי שליח נשים חייבות אף דהוה מצות עשה שהזמן גרמא עיי"ש.

ולפי"ז י"ל כיון דעשה דתשבתו יכולין לקיים ע"י שליח, ועיין במג"א (סי' תמ"ו סק"ב) בשם השל"ה דגם ע"י עכו"ם אפשר